

GENERÁCIÓ - FELEMÁS SZEMLELETTTEL

/glossza helyett - bevezető/

Az embernek tudnia kell, hogy mihez tartsa magát.

Tavalyelőtt megjelent egy könyv, a címe: Társadalmunk normái középiskolások tudatában, írta Szabenyi Péterné, és országosan reprezentatív felméréseket ismertet, értékel értékel a hetvenes évek gimnazistáinak értékválasztásáról. Az egyik feladat abból állt, hogy egy 60 magatartási szabályt tartalmazó listán kellett megjelölni a tanulóknak a tíz, általuk legfontosabbnak tartott normát. A választható normák egy csoportját a felmérés vezetője úgy minősítette, hogy azok "szocialistának semmiképpen sem nevezhetőek". Na, gondoltam, most kiderül, hogy mit kell elítélni. Kiderült. Mulhatatlanul szükségesnek látszik minden gondolkodásra vetemedő ember példás megbüntetése, ugyanis az egyik "szocialistának nem nevezhető" norma így hangzik: "Ne végy készpénznek semmilyen igazságot!"

Glosszatéma.

Igazságtalanság lenne, hogyha pusztán ennek alapján áthoznánk az egész nagyszabású és rengeteg tanulságot hozó vállalkozást, noha a fenti "elszólást" jellemzőnek tartom. Annál is inkább igazságtalanság lenne, mert sokféle adattal adhat segítséget a "magaslati" - de a mindennapi életünkhöz szorosan hozzátartozó - kérdések megválaszolásához: milyen értékek és milyen normák ivódtak belénk? meghatározható-e az arculata annak a generációnak, amelynek a világra való rálátása együtt kezdődött a század utolsó negyedével?

/egy felemás társadalomkép ürügyén/

Egy nemzedékről mindig csak utólag derül ki, hogy létezett. Viszont egyetlen generáció sem várhat egy majdani időszakra, ami - esetleg - élesebben, határozottabban húzza meg a mostani elképzelések és törekvések konturjait. Önvizsgálat kellene? A bölcsészek, leendő tanárok /hagyományos/ felelősségéhez a mindig megújuló önfelmérés szellemi önvizsgálatot is hozzátartozónak érzem, amely nem öncélú, hiszen egyrészt egy generáció külsérelmi nyomai és szervi elváltozásai közvetve a társadalomról adnak láttelepet, másrészt csak ez a "kettős láttelep" teremthet viszonyítási alapot a mindenkori önértékeléshez.

A továbbiakban néhányszor hivatkozni fogok a fent említett könyv adataira, de előbb egy másik felmérés megállapításaira emlékeztetnék. Nagy port kavart fel a Mozgó Világ egyik tavalyi számában Fordított optika címmel megjelent írás gimnazisták nemzettudatáról, amely arra a következtetésre jut, hogy "a mi fiataljaink történelmi és nemzettudata sivár, és semmilyen akarati energiát nem hordoz", az ifjúság "csak a láthatáron túli dolgokat értékeli teljességükben, a saját földrajzi térségükben levőket, a saját népük sorsát, jövőjét meghatározókat nem érzékeli, azért felelősséget nem érez", s ebből következően saját népét nem is becsüli eléggé. Ugyanakkor a Szabenyiné-féle felméréssorozatból az derül ki, hogy a gimnazisták /azaz akkori énünk/ számára a hazafiság, hazaszeretetet kiemelkedően elismert, élő értéket jelent, egy sorba került a becsületességgel, az egymás iránti tisztelettel, igazsággal. Felemás állapot ez: a hazaszeretetet egy még jelenlévő, de már bensőleg kiüresedett normává vált, elszakadtak a hozzá kapcsolódó mindennapi, gyakorlati összekötő szálak.

Ez a kiüresedés nemcsak a régi reflexektől való félelemből, az elméleti tisztázatlanságból/a nemzeti helye a szocializmusban/, vagy a határon túli magyarság helyzetét nyilvánosan - nem bolygató "csöndösségből" eredeztethető /furcsa változás: a dogmatikus büntetőtanúsztató "jobb, ha hallgatunk!"-ot később felváltotta egy rezignált tehetetlen "jobb, ha hallgatunk"/, hanem abból is, hogy különféle okok miatt nem kapcsolódhat össze következetesen a köztudatban a nemzeti, nemzetiségi a demokratizmus-sal. Egyrészt elmarad a más országokban élő magyarság helyzetének megértése és megér-

tetése, ez az elhallgatás a fiatalok tulnyomó többsége számára pótolhatatlan kultu-
ravesztést, csonkult történelmi tudatot, sőt, paradox módon, - egyeseknél - sovinsz-
ta "fogékonyságot" eredményez. Másrészt elmarad két társadalmi érvényű érték idősze-
rű összekapcsolása, egy demokratikus alapu /és nem kampány-jellegű/ "nemzeti vállal-
kozás" /Csoóri/ tudatosítása.

Szemléleti formálódásunkat szerintem alapvetően határozza meg az /s ez megkülön-
bötet minket az előző generációktól/, hogy az érdekek, érdekviszonyok kezdődő "re-
habilitálásával" együtt nőttünk fel. Decentralizálás, érdekeltség, önállóság, piac-
orientáltság; másodlagos gazdaság, vállalkozások - egykor erotnek fogalmaknak szá-
nítottak. Ez a rehabilitálás már a mi gimnazista értéktudatunkban is nagyon erőtel-
jesen tükröződött, hiszen a legfontosabb normák közt felöltük meg az egyéni érdek-
nek és a kisebb és nagyobb közösség érdekeinek az összeegyeztetését. Azonban ez a
norma éppugy egy levegőben lógó követelményt jelent a szánunkra, mint a hazafiság,
hazaszeretet, már csak azért is, mert nem társulnak mellé olyan tolerancia- értékek,
mint pl. /hogy a felmérés során megfogalmazottak közül enlitsek néhányat/ a bizalom,
a saját vélemény nyílt hangoztatása vagy a tárgyilagosság. /Bár az adatok elemzésé-
ben laikus vagyok, mégis nagyon jellemzőnek tartom, hogy az egyik feladat során -
amelyben a 12 legfontosabb normájuk önálló megfogalmazását kérték a tanulóktól -
772 gimnazista írta azt a szabályt, hogy "Légy igazságos!", és csupán egyetlenegy
azt, hogy "Légy tárgyilagos!". A hiányzó tolerancia-értékek /az életkori sajátos-
ságokat beleszámítva/ is azt jelzik, hogy az érdekkifejeződés és érdekösszehangolás
még /?/ nem vált mindennapi gyakorlati követelménnyé. Különösen bennünk nem, holott
mi érezzük, mi fogjuk legjobban érezni a hiányt. Ebben ~~nemcsak~~ annak lehet szerepe,
hogy a minket felnevelő generáció egy élő, nyílt közéletbe vetett hitében erősen "meg-
viselt", valamilyen módon idegzetében hordja az ötvenes évek traumáját, de pl. annak
is, hogy /főleg a középiskolai oktatás "jóvoltából"/ a társadalom jelenkori változás
nem ágyazódnak bele egy valós történelemképbe. A felszabadulás utáni korszakról kb.
a következő "kép" élt bennünk: 45-48 - "fénytaniilag" csak hozzávetőlegesen elemzett
időszak; 48-56 - a felragyogás majd az elsötétülés időszaka; 56-... - egyenletesen
magas fényerejű időszak.

Tévedés azt hinni, hogy /leszűkítve:/ a középiskolai történelemoktatás megbocsát-
ható "hiányosságairól" van szó. Egyrészt, mert ez jelentőségében messze túlnő azon,
hogy pusztán a történelmi ismeretek házagosságáról beszéljünk; másrészt, mert ez csu-
pán szimptomája a társadalom mostani állapotának és nem csak mostani bizonytalan azo-
nosságtudatának.

A kérdés hordereje azért haladja túl a szaktantárgyi kereteket, mert egy ilyen
oktatás / a szó büntetőjogi árnyalatát is belejátszva/ "elsőrendűen" segíti elő azt,
hogy a "társadalom tagjai nem tudnak kialakítani valamilyen egységes és tartós ké-
pet magának a társadalmi rendszernek az identitásáról", ezáltal is lehetetlenné téve
egy "olyan társadalmi azonosságtudat kialakulását, illetve megszilárdulását, amelyben
természetes és egymást erősítő, egymásba olvadó módon kapcsolódhatnak össze mult a
jelenlennel, nemzeti identitás a nevezzük talán így: állampolgári identitással" /Han-
kiss Ágnes/.

Generációnk szellemi alakulására - véleményem szerint - nagyon erősen rányomta
a bélyegét a társadalomnak az a felemes, "féloldalas" állapota, amely miatt jelenleg
különböző dolgok tűnnek magától értetődőeknek. Míg a gazdaságon belül többé-kevésbé
magától értetődő az érdekluralizmus léte, addig a szervezeti, ideológiai, kulturá-
lis stb. szférában meg az magától értetődő, hogy az érdekkifejeződés és az érdekér-
vényesítés maradéktalanul becsatornázható a jelenlegi szerveződéssbe, viszonyokba
/szervezetek, fórumok, döntési eljárások stb. /.

A gazdaságban másfél évtizede, néha visszafogásokkal is lassított,
de azért világosan kerajzolódó folyamat sajnos teljesen érintetlenül hagyta a nekünk
közvetített társadalomképet, nem utolsósorban azért is, mert ennek kidolgozása csak
a kezdet kezdetén tart. Ebben az általam ismert egyik legátgondoltabb jelenkori pub-
likált kísérlet Bihari Mihály tanulmánya volt/Társadalmi Szemle, 1980. 2. sz./,

amely pl. kimutatja, hogy "a társadalmi érdek nem a priori, eleve adott, 'csak felismerendő', hanem a politikai akaratok mozgása révén állandóan újrafogalmazott érdekekből egységesült politikai érdektartalom". Gondolatmenetéből, amely alulról fölépülő tehát különböző szinteken nyilvánvalóan plurális érdekszerkezetű tényből kiindulva állapít meg politikai követelményeket, két hosszabb részt idéznek:

"Az érdekviszonyok hatása megszüntethetetlen a társadalomban, ezért ahhoz, hogy politikailag hatékonyan befolyásolni, a kívánatos irányba alakítani lehessen őket, elengedhetetlen követelmény a gazdasági viszonyok keretében keletkező és a társadalom konkrét egyénei és csoportjai által hordozott érdektörékvések és érdektagoltságok felszínrehozatala, képviselői fórumok keretében való nyílt megfogalmazódása, ütköztetése és szelektálása és ennek révén rangsorolása". A garanciákkal kapcsolatban a következőket írja: "A politikai szervezetek és intézmények keretében nyíltan megfogalmazódó érdektörékvéseknek a társadalom nyilvánossága előtt kell pontosan megfogalmazódnuk, és a politikai ellenőrzés biztosítása mellett kell kialakulniuk köztük - a társadalom alapvető politikai céljainak keretein belül - az érdekszerkezetnek, az érdekszelektációnak. Az érdektörékvések döntési tartalomná válása így módon társadalmilag is politikailag nyilvánosan lezajló és ellenőrizhető folyamat tá válik, amelyben a döntésekért való felelősségi viszonyok is átláthatóvá és érvényesíthetővé válnak."

A tizenéves korunk végére kialakult képünk a mai társadalomról egy itt-ott felszakadt zsákhöz hasonlít, amelyből ismeretlen tárgyak éles szegleteként látszik ki, hol az elsorvadó nemzettudat, hol a "csöves-jelenség", hol az alkohol-, öngyilkossági, válási statisztika, hol meg a fiatalok disszidáló "kedve" stb. Ez a zsák annyiban zsák, ez a bolénk táplált egynemű szemlélet annyiban egynemű, amilyen egyneműnek a társadalom politikai berendezkedése szeretné láttatni magát. Még ha ez a zsák most nem is annyira az ideológiai szuperlatívuszok /imperatívuszok?/, hanem inkább a viszonylagos anyagi jólét erősnek mondott szövetéből készült és készül a számunkra - azért a "zsákszerűség" sajnálatos maradandósága komoly figyelmet érdemel.

Igaza van Csoórinak, amikor - amellett, hogy elismeri a sokat áhitott anyagi biztonság megteremtésének értékét - szót emel a nemzet és a gazdasági sikerek kizárólagos azonosítása ellen. De ez az azonosító gondolkodás nem csak gyakorlatiasága miatt lehangelő. Lehangelő azért is, mert burkoltan cinikus; mivel hallgatóságon más szocialista országok gazdasági és politikai nehézségeire sanditva látja magasabb polcon magát; és lehangelő azért is, mert értékszemlélete ellentmondásos: értékes számára az okozat, de érték nélküli az ok, értékes számára az ország gazdasági helyzete, de értéktudatának szinte alig válnak részévé a sikert lehetővé tevő politikai normák: az érdekluralitást komolyan figyelembevevő és részben megalapozó politikai gyakorlat normái.

Ha a felelősségről mindezekkel kapcsolatban szót ejtünk - tőlünk is függ, hogy ez a zsák megtalálja-e bennünk a foltját...

/néhány szó magunkról: a differenciálatlan szkepszis/

Az ország különböző részeiből idekerült emberek számára a kar közös dolgaiban való részvétel elé főleg gyakorlati akadályok gürdülnek. Mindenki felfokozott várakozással és bizonyos fokig "tisztá lappal" tekint az itteni öt év elé. Ugyanakkor egy idő után úgy találja, hogy nem rendelkezik kellő képességgel és "hozzáértéssel" a közös dolgokban való részvételhez: az önálló véleményalkotásra készítő belső igény, a saját érdeke létjogosultságának tudata, a demokratikus játékszabályok sora nem ivódhatott bele szemléletébe, magatartásába; az egyetem egy atomizálódott és átláthatatlan közegnek tűnik fel előtte, amiben a csoporttársig sem találja meg az utat; nincs vagy alig van híre arról, hogy miben lehet szava és miben nem, mik az éppen döntésre váró kérdések; nem tudja, hogy egyáltalában vannak-e kérdések -

mindéből talán kiderült, hogy a közéletbe/??/ való bekapcsolódás előtti gyakorlati akadályokat távolról sem tartom lebecsülendőnek, és főleg nem azzal elintézhetőnek, hogy azok csupán egy szisztéma működészavaraiból fakadnak.

Azonban a gyakorlati akadályok mégis különböznek az elviaktól. Ezen belül is egy olyan szemléletről szeretnék a továbbiakban beszélni, amely ténylegesen átélte kiábrándító tapasztalatok nélkül tartja elvileg feleslegesnek a közös dolgokban való részvételt.

Egy reális társadalomkép hiányában /ami, persze, a "cselekvőképesség" csak egyik hiányzó feltétele/ a korrupciónak, karrierizmusnak, hűbéruri gesztusoknak stb. és a kollektívizmus /belénknevelt/ eszméjének mindennapi szembesülései egy mindenre átfogó, differenciálatlan és társadalomilag akaratlanul tevő szkepszist alakítanak ki jónéhányunkban. Aszkepszis elveszíti eredeti hivatását, hogyha differenciálatlanul válik, mert már nem teszi fel a kérdést, hogy mi az oka ezeknek a jelenségeknek, magatartásoknak, nem teszi fel akérdést, hogy kinek, minek milyen érdeke függ dik ehhez. A társadalomhoz a politikához egy teljesen külsődleges, lényegében elutasító viszony alakul ki, amely azonban csak meglehetősen ködös általánosságban tudja, hogy mit utasít el. /M. szerint különbséget kell tenni a "hallomásos" érvek és a "pofáncsapós" érvek okozta kiábrándulás között.../

Párádó módon éppen a differenciálatlan tagadással a legvalószínűbb a főnépállító viszonyokba való "sigat" betagozódás, ti. mivelsem a gyilkoló átokfutás, sem a bűnös reméteség nem tűnik szívdörítő életprogramnak, ezért a végül elfogadott, és saját szemlélettel szükségképpen linadokvált életforma magát a szemléleti bázist teszi egyre inkább zárójelbe, azaz, azt a belső határozottságot, amely a megalkuvághajlandóságnak magatartással. Nem beszélve arról, hogy bármiféle felsőbbiség-számára a val veszélytelenebbek a békés undorodók a - nyilván szellemileg ill. "szkepszisile visszamaradt - békétlen protestálókna. Tudatosan, inem tudatosan, de kiálálul az "sem"-szemlélet, a cselekvésképtelenség egyik belső "megnagyirázása": elmondom, de ugysen hallgatják meg; meghallgatják, de ugysen tesznek semmit; tesznek valamit, de a változás ugysen tartós stb. - végülis a megszólalás elmarad.

Ennek a differenciálatlan szkepszisnek az elemei nagyon sok egyetemistában élnek, s ez megalapoz bennük egy furcsa ellentmondást: a valójában korlátozott lehetőségeket /alulminősítik a ténylegeshez képest, s ennek következtében rejtve marad előttük a lehetőségek korlátozottságának - gyakran kiábrándító - valódi jellege és mértéke. Visszautalva a "féloldalasságra" és a hiányzó társadalomképre, teljesen igaza van Hankiss Ágnesnek, amikor a következőket írja: "A társadalmi azonosulásnak...nem csupán egy kompromittált ideológia, de az ideológiáját rejtő gyakorlat sem kedvez - ki alakíthat egy olyan helyzetet, amelyben a társadalommal való azonosulás még olyan mértékben sem játszódik le, olyan mértékben sem alakul ki a mi-tudat, mint amennyi nek megvolna a reális alapja." /Valóság, '81. 9. sz./

/egy lezáratlanságot remélő lezárás/

Nehéz érveket találni arra, hogy miért van szükség a gondolkodásmódunkat, szemléletünket föltérő egyéni és közös "élveboncolásra", hogy miért kell próbának állítvetni eszményeinket vagy "eszményi" eszménytelenségünket. Pilinszky írja azt, hogy "a valódiból semni, majd a semminél is gonoszabb mintha lett, a hiánynál is gyöttré mintha, aminek még elvesztésével és elpusztításával se juthatunk vissza a bizonyosságba és a jelenlétbe".

A visszajutáshoz nincs közvetlen út.

Hévízi Ottó